

Кальміуську та Ізюмську сакми². Крім цього, продовжували функціонувати дороги, започатковані осілим населенням у XVII ст. – Сагайдачний та Ромоданський шляхи. Найбільш активно використовувалася стара мережа комунікацій чумаками. Чумацький промисел процвітав аж до середини XIX ст., тобто до появи залізниць [2, с. 66–77]. Тому, степові дороги втратили свої комунікаційні функції лише у другій половині XIX ст.

Отже, використання «старих» степових шляхів та створення мережі «нових» доріг, об'єктивно сприяли розвитку землеробства на теренах Слобідської України у XVIII ст.

Джерела та література

1. *Сумцов М. Ф.* Слобожане : іст.-етногр. розвідка / М. Ф. Сумцов. – Х. : Союз, 1918. – 240 с.
2. *Багалій Д. І.* Історія Слобідської України / Д. І. Багалій. – Х. : Основа, 1993. – 256 с.
3. *Слюсарский А. Г.* Социально-экономическое развитие Слобожанщины XVII–XVIII вв. / А. Г. Слюсарский. – Х. : Харьк. кн. изд-во, 1964. – 460 с.

АГРОКУЛЬТУРА ЗАПОРОЗЬКОГО КОЗАЦТВА ДОБИ КОШОВОГО ОТАМАНА ПЕТРА КАЛНИШЕВСЬКОГО

Коцур А.П.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ)

Сучасна українська історіографія активно вивчає питання економічного розвитку Запорозької Січі, зокрема, періоду кошового отамана П. Калнишевського. Серед дослідників даної проблеми слід виокремити О. Апанович, В. Голобуцького, Г. Коцур, О. Мірущенка, В. Нечитайла, О. Олійника та ін. [2].

У фундаментальній монографії В. Нечитайла [3] окремий розділ присвячений виникненню господарства фермерського типу в добу козащини. Автор переконливо доводить значимість хутора-зимівника, найефективнішої форми виробництва, як основи економічної структури Запорозької Січі, що відповідав вимогам її демократичного устрою. Саме в часи, коли керманічем Січі був П. Калнишевський (1762, 1765–1775), хутори-зимівники стають справжніми фермами – багатогалузевими або спеціалізованими [3, с. 93]. Завдяки П. Калнишевському утверджувалося нове економічне мислення, формувалася унікальна хліборобська культура. Відбувалося активне заселення Запорозжя, засновувались нові козацькі хутори, зростала їх чисельність, густота розміщення, кількість будинків. Описуючи розвиток тваринництва та рільництва, автор наводить цілий ряд прикладів з господарської діяльності П. Калнишевського, акцентує увагу на селекційній роботі, попиті на коней, вирощених на заводах кошового.

Сучасні науковці детально аналізують господарський хист

²Сакма з тюрського означає слід звіря, а також слід від колеса, тобто колію. В давньоруській літописній термінології сакми – це шляхи пересування татарських військ, а також головні дороги із Золотої Орди, тобто з степових просторів на Русь. Пізніше сакма означала всяку проторену, випробувану, перевірену дорогу.

П. Калнишевського. Кошовий отаман постає перед нами дбайливим господарем, що добре розумівся на технології сільськогосподарського виробництва, цікавився новинками європейської ветеринарної науки, особливо селекції [3, с. 148]. П. Калнишевський, як дбайливий господар, тримав у полі зору все господарство, контролював роботу кожного підрозділу. Він показував хуторянам особистий приклад у веденні високорентабельного господарства.

Особливістю культури козацького хліборобства була вільна праця на власній землі. Запорозькі зимівники, хутори стали багатогалузевими господарствами фермерського типу, які орієнтувались на ринок. Загалом, усе це відобразилось на високій землеробській культурі українського селянства.

Ментальною рисою запорозького козацтва була любов до рідної землі, глибинні взаємовідносини з природою. Запорозьці, використовуючи багатства природи, дбали про неї. Запорозький уряд розробив цілу систему природоохоронних заходів, у т.ч. й упорядкованого та регульованого земельного й лісового користування. Запорозькі письмово зобов'язувались перед Кошем дотримуватися сівозміни на полі, оберігати та примножувати навколишній ліс.

У добу кошового отамана П. Калнишевського зимівники перетворилися на великі багатогалузеві господарства, де розвивалося землеробство, скотарство, рибальство, бджільництво, мисливство, ремісництво та ін.

Історик В. Голобуцький, описуючи зимівники заможних козаків, наводить за приклад листа козака О. Лати до кошового отамана П. Калнишевського, написаний під час російсько-турецької війни, який датується 31 січня 1772 р., де повідомлялося, що в його зимівнику, крім іншого майна, під час татарського набігу згоріло «хліба майже півтори тисячі чвертей» [1, с. 348]. Якщо прийняти чверть за 6 пудів, пише історик, то у О. Лати вогонь знищив близько 9 тис. пудів зерна. У 1769 р. під час татарського набігу було спалено зимівник козака Шкуринського куреня І. Шморгуна. Пожежа знищила, крім будівель, необмолоченого хліба «кіп до п'ятисот» і двісті кіп сіна. У нього ж татари забрали 20 коней, 40 голів великої рогатої худоби і 700 овець. Збитки І. Шморгуна становили, за підрахунками запорозької влади, 1840 крб. [1, с. 349]. У козака Джерелівського куреня С. Каплуна в зимівнику згоріло до 400 кіп хліба і до 200 кіп сіна; в козака Шкуринського куреня С. Майгури – 300 кіп хліба і 500 кіп сіна; у козака Переяславського куреня І. Голого – понад 300 кіп необмолоченого хліба, крім того, татари забрали з його зимівника 20 коней і 14 голів великої рогатої худоби. У козака Титаревського куреня А. Придатка у спаленому зимівнику знищено до 200 кіп необмолоченого хліба і 45 кіп сіна. В інших козаків (Орільська паланка), що постраждали, в кожному зимівнику згоріло від 100 до 300 кіп. В. Голобуцький підводить підсумок: у заможному козацькому господарстві збір хліба коливався в межах від 600 (при 100 копах, рахуючи копу за 6 пудів) до 3000 пудів [1, с. 349].

Отже, в складних умовах протидії російській експансії, П. Калнишевському вдалося впровадити в життя прогресивну систему господарювання, що передбачала розвиток хутірських господарств, створення козацьких зимівників, промислів, зовнішньої та внутрішньої торгівлі, передові

технології сільськогосподарського виробництва. Не дивлячись на нинішні економічні негаразди в Україні, необхідно відроджувати найцінніші вітчизняні хліборобські традиції, духовний зв'язок із землею, гармонійні взаємовідносини з природою.

Джерела та література

1. Голобуцкий В. А. Запорожское казачество / В. А. Голобуцкий. – К. : Госполитиздат УССР, 1957. – 462 с.
2. Коцур Г. Економічний розвиток Запоріжжя періоду Нової Січі : українська історіографія (1991–2016 рр.) / Г. Коцур // Часопис укр. історії. – К., 2016. – Спец. вип. 34. – С. 19–33.
3. Нечитайло В. В. Селянське господарство фермерського типу в Україні : історія і сучасність / В. В. Нечитайло. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2004. – 436 с.

ПРИРОДОЗНАВЧІ НОВАЦІЇ ЗАПОРОЗЬКОГО КОЗАЦТВА В ІСТОРИЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ ОЛЕНИ АПАНОВИЧ

Коцур В.А.

*ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди» (м. Переяслав-Хмельницький Київської області)*

Відомого вченого-історика, дослідницю феномену козацтва Олену Апанович справедливо називали «першою жінкою, яка проникнувши на Запорозжя, порушила при цьому ідеологічне табу на минуле козацтва. І залишилась там ...на все своє життя. Про неї по-доброму жартували: «Останній в Україні козак, то й то – жінка» [4, с. 24]. Ще її називали «берегинею козацької слави» [3, с. 82].

У своїх працях О. Апанович розкрила особливості природознавчих новацій запорозького козацтва в часи Нової Січі, заслуги останнього кошового отамана П. Калнишевського в економічній сфері. Запорозький очільник дбав про розвиток сільського господарства в Січі, різних промислів, поширення торгівлі, енергійно займався колонізацією Запорозжя. Автор наголошує, що саме за період отаманування П. Калнишевського зросла кількість запорозьких зимівників – багатогалузевих господарств фермерського типу, що базувалися на власній і найманій праці [2, с. 257]. У публікації «За плугом Господь іде» [1] О. Апанович наголошує, що у запорозьких козаків виявилася притаманна українському селянству ментальність – не тільки зв'язок із землею, а й глибинні взаємовідносини з природою. Мешканці зимівників перебували вічна-віч з природою і вчилися правильному до неї ставленню. Запорозжці відчували себе її синами, користуючись багатствами природи, прагнули ні в якому разі не зменшувати їх. Як свідчать документальні матеріали Архіву Коша Запорозької Січі (XVIII ст.), запорозьким урядом був розроблений комплекс природоохоронних заходів. На кожну вирубку лісу для зимівника або на продаж вимагався спеціальний дозвіл Коша. Не можна було робити вирубку найцінніших порід дерев, таких як дуб, липа – медоносне дерево, ясеня – з нього вироблялися деталі для возів, а також садових дерев. Заборонялося виловлювати дрібну рибу і бити молоду звірину.